

КАФЕДРА

А. РОМАНЮК (Львів)

ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА КОНСЕРВАТИЗМУ

Загальні характеристики доктрини консерватизму та етапи її розвитку

Поняття консерватизм походить від латинського терміна *conservare*- збереження, стан без змін. Як сукупність концептуальних положень консерватизм сформувався в контексті суспільної реакції на сам факт і результати Великої французької революції та поширення процесів модернізації в країнах Європи. У сучасному форматі термін вперше було вжито у Франції у 1820 р. в журналі "La Conservateur," який видавав Р.Шатобріан. Загальною спрямованістю публікацій журналу була пропаганда ідей реставрації монархії та відновлення ролі костелу/церкви (клерикалізм). У Великобританії аналогічний контекст цього терміна було застосовано у 1830 р., коли партію "торі," яку трактували як партію порядку, назвали "консервативною." З середини XIX ст. поняття набуло загального характеру і використовували для означення поглядів окремих особистостей, суспільних груп, які були протилежними/опозиційними до спадкоємців якобінців, що було синонімом – революціонерів, які виступали за повалення монархії і встановлення республіки, були за ліквідацію станового характеру суспільства, за відокремлення церкви від держави і зменшення ролі церкви в суспільному житті. Також консерватори виступали проти політики індустріалізації, яка вела до занепаду аграрного виробництва (в аграрному секторі домінувала аристократія) тощо. Отже, консерватори були головними опонентами лібералізму в теорії і практиці. Поява і стрімке поширення марксизму/соціалізму сприяла тому, що консерватизм з кінця XIX ст. почав розглядати його як свого головного опонента. Наявність спільного з лібералізмом ворога призвела до суттєвого зближення консерватизму і правого лібералізму і розпочався тривалий процес подолання протистояння між консерватизмом і лібералізмом, відтак цей процес характеризувався поступовим проникненням/оволодінням консерваторами багатьох положень лібералізму.

Консерватизм, подібно до більшості інших політичних доктрин, важко характеризувати як єдину, цілісну конструкцію. Водночас можемо виділити ряд головних, базових положень/цінностей, які властиві всім теоретичним матрицям, які належать до консерватизму і на всіх етапах його розвитку:

- традиціоналізм;
- право та порядок;
- органіцизм;
- ієрархія і влада;
- власність.

Традиціоналізм найбільш адекватно розкривається як протилежність змін. Зміни вважають апіорі шкідливими, болісними, особливо, якщо вони раптові і суттєві. Натомість консерватизм обстоює необхідність дотримання традицій, звичаїв, збереження інститутів, які існують історично і пройшли перевірку часом. В такому контексті виявляється елемент соціального дарвінізму, оскільки виживають/зберігаються ліпші, гірші – вмирають, або відходять з історичної арени. Повага до традицій ґрунтується також на переконанні, що саме традиції формують відчуття ідентичності стосовно індивіда і групи/спільноти. Традиціоналізм не заперечує змін, однак вони мають бути відповіддю на зміни, що відбуваються в суспільстві (збільшення кількості населення, нова система рівноваги між промисловістю і аграрним сектором тощо) та бути відповіддю на усвідомлення/переконання необхідності цих змін у суспільстві і повинні відбуватися за попередньо визначеною та підтриманою/схваленою процедурою. Самі зміни повинні бути поступовими, щоб зуміти запобігти можливим негативним наслідкам, які можуть виникнути внаслідок запроваджуваних змін.

Консерватизм трактує людину як залежну істоту, що боїться ізоляції, не відомого, відсутності стабільності. Передусім людина прагне безпеки, яка безпосередньо пов'язана з усвідомленням свого місця в суспільстві. В цих умовах тільки порядок гарантує стабільність і передбачуваність людського життя. Натомість свобода завжди ставить особу у ситуацію вибору, коли альтернативою досить часто постає вибір між відомим і невідомим, а воно здатне призвести до змін у становищі людини і нестабільності. Людина за своєю природою еґотична, прагне всіма засобами обстоювати власні інтереси. Єдиним обмеженням, стримуючим чинником щодо особи є право. Роль права в консерватизмі полягає в збереженні порядку. Саме право вони розглядають як частину звичаїв, які пройшли випробування часом і отримали суспільне визнання. З усіх різновидів права найбільшу цінність має конституція. Право повинно розвиватися за рахунок акумуляції норм і повинно бути стабільним, найменше всього зміни повинні стосуватися конституції. Традиційно консерватори обстоюють сильну владу/державу, яка встановлює і підтримує порядок, застосовуючи жорстокі покарання для злочинців, враховуючи і смертну кару.

Людська істота постійно перебуває в органічних зв'язках зі спільнотами, до яких вона належить (родина, група товаришів, локальна спільнота, народ тощо). Саме суспільство консерватизм розглядає як організм, у якому частини співпрацюють між собою подібно до частин/органів людського тіла. Подібним до людського організму способом суспільні інститути покликані виконувати чітко визначені життєво важливі функції, внаслідок чого в умовах певної неідеальності окремої частини суспільства (поганого виконання своїх функцій) її треба не міняти, а створити умови для відновлення цим органом/органами своєї функціональної здатності. У цьому контексті важливе значення в консерватизмі приділяється родині та народу. Родину трактують як найбільш природний суспільний інститут, вона відповідальна за соціалізацію підростаючого покоління, повинна надавати дітям відчуття безпеки, відповідає за прийняття існуючих у суспільстві моральних цінностей.

Внаслідок цього суспільство повинно захищати й охороняти родину, турбуватися про повноцінну, здорову родину. Інститут родини трактується як головний стабілізатор цілого суспільства. Народ подібно до родини є природним утворенням і формується з людей, які мають спільну мову, культуру, традиції тощо. Консерватизм виступає за єдину, спільну культуру та спільну систему цінностей, одночасно він негативно ставиться до культурного плюралізму, вважаючи, що полікультурне суспільство є не стабільним. У цьому контексті консерватори є націоналістами, але спрямовують його лише на питання розвитку власного народу і не мають імперіалістичної складової (спрямування на інші народи). Велика увага, яку приділяє консерватизм народу, знайшла своє відображення у тому факті, що досить часто політичні партії консервативного спрямування використовують у своїй назві поняття "народна." Зокрема, в Європейському парламенті депутати від різних країн, які представляють національні консервативні політичні сили, об'єднані у Народну партію.

Суспільство за своєю природою ієрархічне, йому завжди притаманна певна система суспільного поділу. Оскільки поділ власності, влади, статусів ніколи не може бути рівним, то рівність заперечують взагалі. Нерівність є ознакою органічного суспільства, подібно до людського організму в якому серце, легені, м'язи виконують важливі, але відмінні функції, так і суспільні групи, з яких складається суспільство, мають свої власні, відмінні завдання/функції. Влада має природне походження і в жодному разі не є продуктом суспільної угоди. Влада походить з гори, а не з низу: батьки мають владу над дітьми, вчителі над учнями, власники над працівниками на виробництві. Суспільство, у форматі всіх своїх складових, потребує здійснення функцій організації, спрямування, керівництва тощо. Влада передбачає слухняність, дисципліну, що повинно бути не інстинктивним підкоренням, а свідомою, добровільною повагою до влади.

Власність так само є базовою ознакою консерватизму. Вона (будинки, рахунок у банку тощо) гарантує безпеку від загроз особі, родині, дає змогу забезпечити здоров'я, отримати належну освіту, збільшує рівень незалежності та сприяє більш повній самореалізації. Власність зміцнює родину за рахунок поліпшення здатності до самостійного функціонування та сприяє поєднанню поколінь через систему спадкування. Власність повинна оберігати держава. На відміну від лібералізму консерватизм вважає, що держава повинна мати право на оподаткування власності заради виконання необхідних суспільству функцій. Зокрема, йдеться про захист народу від зовнішніх і внутрішніх загроз, охорону порядку тощо. Тобто, консерватори традиційно виступають на підтримку сильної, добре фінансованої держави.

Протягом значного періоду (XIX ст. і початок XX) консерватизм активно виступав на підтримку суспільної ролі релігії, відповідно церкви/костелу, як суспільного інституту. Костел розглядали як базову складову суспільної системи, оскільки він виконував важливі функції щодо забезпечення суспільного порядку та стабільності основних суспільних груп, оберігав родину. Внаслідок історичної еволюції, яку пройшов костел протягом XX ст., оцінка його ролі в суспільному житті в консерватизмі змінилась. Проте і сьогодні консерватизм виступає на підтримку ролі релігії в збереженні національної ідентичності, морального здоров'я суспільства і родини, що яскраво виявляється в діяльності європейських християнсько-демократичних і консервативних політичних партій, їхніх програмах проти абортів, гомосексуалізму тощо.

В розвитку консерватизму протягом XX ст. можна виділити два головні етапи: консерватизм першої половини XX ст. та консерватизм другої половини XX ст.

Консерватизм першої половини XX століття

Для більшості європейських країн, у яких були присутні/діяли політичні сили консервативного спрямування, було характерним продовження, своєрідна інерція тенденцій і положень, що були властиві на концептуальному рівні аристократичному консерватизму другої половини XIX ст. Загальною характеристикою значної частини цих політичних сил було тяжіння до сильної влади держави, суттєвого обмеження демократії на користь правлячої верхівки, заради встановлення та підтримки порядку і забезпечення суспільної безпеки, що дало підстави дослідникам говорити про авторитарний характер консерватизму цього етапу. Теоретичні конструкції авторитарного формату були напрацьовані в найбільш повній і завершній формі у Німеччині. Цьому сприяла поразка кайзерівської Німеччини у Першій світовій війні і спроби на теоретичному, політичному рівні усвідомити причини цієї поразки та віднайти шляхи подальшого розвитку. В середовищі німецьких консерваторів того періоду виділили два напрями: "старі консерватори" та прихильники "оновлювального" консерватизму. Представники першого напрямку отримали ще в літературі назву "вільгельменісти," оскільки вони вважали, що треба повернутися до політичного ладу, який існував до і під час війни, за часів правління останнього кайзера Вільгельма II. Втрачений політичний лад був становою системою на чолі з монархом, яка не приймала демократичних інститутів та характеризувалася зневагою верхівки, переважно аристократії, до низів.

Представники "оновлювального" консерватизму критично ставились до періоду імперської Німеччини, критикували владу за толерування лібералізму, не здатність дати гостру відсіч марксистам/соціалістам. Одним з лідерів цього напрямку був Освальд Шпенглер (1880-1936), який у своїй праці "Присмерк Європи" (т.1 – 1918, т.2 – 1922) застосував до суспільства біологічне поняття "живого організму," виступив апологетом авторитаризму, характеризував людину як егоїстичну та агресивну істоту з відчутним елементом расизму. До народів-панів він зараховував німців, які були покликані вирішити всі світові питання. Його поглядам притаманне неприйняття раціоналізму.

Спільною ідеєю/положенням, яке було властиве всім представникам "оновлювального" консерватизму, стала концепція "консервативної революції," або "третього шляху," яка спрямовувала свою критику на засади та інститути демократичного суспільства, особливо – парламентаризм, та космополітизм. Концепція обґрунтовувала "особливий шлях" і національне відродження. Одним із завдань було формування нової колективності, яку спрямовували проти партійного дроблення громадян, їхнього політичного протистояння. Об'єднуючим елементом повинна бути єдина Батьківщина, спільна нація. Формування нової колективності мало б відбуватися за допомогою історичної наступності та станової конструкції. Необхідним елементом у цій конструкції повинен бути національний лідер, який мав би відповідати персонально перед нацією і спрямовувати діяльність всіх громадян до національної величі.

До представників цього напрямку варто зарахувати Артура Мьоллера ван ден Брука (1876-1925), головна праця –

“Третій Рейх” (1923), був одним із засновників у Берліні “Червненого клубу” та його ідеологічним керівником протягом 1915 – 1925 років. На його думку, консерватизм є головним принципом організації світу і природи, оскільки світом керують незмінні принципи, що покликані забезпечувати його рівновагу. Відповідно до органічної парадигми Ван ден Брук на чолі ставив націю, як найважливішу форму людської егзистенції, далі у його структурі йшла родина. Суспільство повинно було дотримуватись станової ієрархії. Влада повинна забезпечити порядок і безпеку для населення. Згідно з ним “консервативна революція” була покликана ліквідувати результати матеріалізовані в інститутах і порядках Веймарської республіки. Передовсім це стосувалося засад лібералізму, що були привнесені й отримали розвиток у Німеччині. В цьому контексті він відкидав парламентську систему, багатопартійність, політичний плюралізм. Натомість варто було повернутися до однопартійності. В цьому випадку він обстоював ідею універсальної партії, яка б була в стані подолати розбіжності між лівими та правими, бути національною і реалізовувати завдання “консервативної революції.” Він також дотримувався теорії домінації нордійської раси, закликав до необхідності повернення до примітивних, класичних часів .

Варто зазначити, що ідеї “консервативної революції,” або “третього шляху” були властиві італійському фашизму на ранньому етапі його функціонування, а також Рене Генону та Юліусу Еволі, які належать до представників інтегрального традиціоналізму. Вважають, що засади цього напрямку заклав Рене Жан Марія Йозеф Генон (1886-1951) – французький мислитель, письменник, який пізніше прийняв іслам і переїхав на постійне проживання до Єгипту. У своїх працях після завершення Першої світової війни він почав активно критикувати західну цивілізацію за втрату духовності, звертаючись до ісламу, який, на його думку, ще зберіг духовні цінності. Інтегральний традиціоналізм критично ставився до демократії, лібералізму та модернізму. Мета суспільства – повернутися до “ідеального” суспільства, яке було в Європі до Великої французької революції. Перехід можна було здійснити шляхом чергової, вже консервативної революції. Важливого значення надавали релігії, однак на відміну від більшості напрямів консерватизму, прихильники інтегрального традиціоналізму намагалися поєднати положення католицизму з елементами окультизму, ісламу, індуїзму та засадами масонства. Юліус Евола (1898-1974) барон, італійський філософ, поет. У 1934 р. вийшла в світ його праця “Повстання проти сучасного світу”, в якій були викладені головні положення інтегрального традиціоналізму. Він був незадоволений сучасним йому світом, в якому панували демократичні цінності та засади гуманізму, і протиставляв йому світ традиції, який засновувався на ієрархії, честі, вірності, служінні, визнанні значення війни. Консервативна революція згідно з ним мала духовний вимір і повинна була ґрунтуватися на традиційних цінностях, одночасно рухом в її напрямі він вважав об’єднання Австрії, Італії та Німеччини, як повернення до римсько-німецького світу традиційних цінностей і класичної культури.

Отже, у першій половині ХХ ст. консерватизм продовжував розвивати класичні питання, сформульовані ще на попередньому етапі свого розвитку – традиціоналізм. Загальною характеристикою консерватизму був авторитаризм влади: монаршої і республіканської, коли мала існувати сильна влада і держава. Він наголошував на засадах соціальної єдності та згуртованості як інструменту протистояння загрозам сучасності. До числа таких загроз відносили демократію, внаслідок чого консерватизм першої половини ХХ ст. мав явно антидемократичний характер. Це знайшло своє відображення на практиці, коли в Європі повстала ціла низка держав з авторитарними політичними режимами: Італія, Німеччина, Іспанія, Португалія, Угорщина, Румунія тощо.

Консерватизм другої половини ХХ століття

Закінчення Другої світової війни ознаменувало крах не лише націонал-соціалістичної та фашистської систем, гостру критику реального соціалізму як тоталітарної формації, але й перемогу в більшості країн Європи засад ліберальної демократії. Щодо оцінки подальшого розвитку консерватизму у другій половині ХХ ст. існувала певна розбіжність, яка виявлялась у визначенні параметрів неоконсерватизму. Одночасно наявні два підходи. Згідно з першим всі теоретичні концепції, які були напрацьовані в цей період представниками консервативних політичних сил треба зараховувати до неоконсерватизму. Відповідно цей термін вважають універсальним та інтегральним подібно до неолібералізму. Представники другого підходу вважають, що після завершення Другої світової війни в межах консерватизму формуються близькі між собою, водночас окремі теоретичні напрями, одним з яких і є неоконсерватизм. Ми дотримуємось другого підходу. Стосовно другої половини ХХ ст. можна виділити такі самостійні напрями:

- лібертаризм;
- патерналістський, або прагматичний;
- радикальний і неоконсерватизм.

Після війни дифузія ідей лібералізму в консерватизм посилилась, але відбувалась вона одночасно в двох напрямках. Перший характеризувався зверненням до поглядів класичного лібералізму й отримав в літературі назву – лібертаризм; другий прийняв засади кейнсіанізму та окремі положення соціального лібералізму, що здебільшого було властивим патерналістському, або прагматичному консерватизму.

Головна засада лібертаризму – максималізація особистої свободи за умови мінімальних повноважень публічної влади після Другої світової війни поряд з самостійним напрямом в неолібералізмі отримала поширення в консерватизмі та соціал-демократії. Представники лібертаріанського консерватизму виходили з позиції, що багато концептуальних положень лібералізму – особиста свобода, економічна свобода та мінімальне втручання держави в економічне життя можна поєднати з низкою консервативних цінностей, зокрема, – сильною владою, порядком та індивідуальною відповідальністю. Найбільш поширений цей напрям у США та Сполученому Королівстві, де ідеали класичного лібералізму були глибоко вкорінені. Представники цього напрямку трактували вільний ринок не лише як універсальний регулятор економічного життя, а й як ефективний модератор суспільних відносин. Зокрема, вони вважали, що ринок здатний бути успішним інструментом суспільної дисципліни (працівники, які прагнуть домогтися збільшення платні, завжди побоюються загрози безробіття), сприяє підтримці суспільної стабільності. Суспільство вони трактують як різновид корпорації, а порядок, свободу та справедливість як продукт історичного розвитку, отриманий внаслідок тривалого процесу проб і помилок. Найповніше

доктрину лібертаризму викладено у праці американського політичного філософа Роберта Нозіка (1938-2002) "Анархія, держава та утопія" (1974), яка (праця) одночасно належить до консервативного лібералізму й одного з напрямів консерватизму. В основу своєї концепції він поклав класичний лібералізм, виступаючи на захист прав особи і проти моделі суспільства добробуту, яке мало ґрунтуватися на змішаній формі власності. В своїй концепції він виділив три головні положення. Перше - права є винятково індивідуальним явищем і не можна розглядати як властивість суспільства, держави, або групи. Права й обов'язки групи, держави, суспільства, мають правочинність лише тоді, коли засновуються на добровільній відмові індивіда. По-друге, твердження про мінімальний характер держави, коли повноваження держави повинні бути спрямовані лише на забезпечення першості найважливіших прав індивідів. В цьому контексті держава за своїм функціональним навантаженням мала бути подібна до поліції. Конструкція мінімальної держави зумовила, що багато дослідників кваліфікують положення теорії Р.Нозіка як поміркований анархізм. По-третє, він вважав, що головним правом, яке належить індивідам, є право на приватну власність. Дослідники говорять про існування певних паралелей з поглядами Д.Локка. Право на приватну власність індивіди могли отримати двома основними шляхами: згідно з діючим правом у формі акту на власність, або шляхом спадкування від когось, хто раніше мав легальні підстави на володіння нею. Він вважав, що справедливість у розподілі прав власності ґрунтується на історичних процесах, в ході яких індивіди отримали права на цю власність і в жодному разі не в наслідок традиційного розподілу грошей. З позиції домінуючого значення приватної власності Р.Нозік заперечував не лише соціальний лібералізм, а й прогресивне оподаткування, яке вело до редистрибуції доходів у суспільстві. На його думку, кожен податок, який виходив за межі окреслені конструкцією мінімальної держави, варто було трактувати як різновид примусової праці.

В інституційному плані засади лібертаризму реалізовували на практиці уряд Маргарет Тетчер (1925 р.н.) та за часів президентства в США адміністрація Рональда Рейгана (1911-2004). М. Тетчер очолила у 1975 р. Консервативну партію Сполученого Королівства, а з 1979 р. стала прем'єр-міністром і перебувала на цій посаді до 1990 р. Її політична стратегія базувалась на двох засадах: по-перше, в галузі економіки – відмова від кейнсіанізму на користь монетаризму; по-друге, обмеження ролі держави в усіх суспільних сферах і надання переваги приватній ініціативі, що передбачало, зокрема, широку програму приватизації раніше націоналізованих галузей промисловості та децентралізацію, яка охоплювала зменшення ролі держави в комунальній сфері, охороні здоров'я та освіті. М.Тетчер дотримувалась таких засад: "твердого" ставлення до проблем права та порядку, прийняття існуючого стану справ з суспільною нерівністю, зближення з США в питаннях зовнішньої політики, недовіри до Європейського Союзу. Зв'язок з лібертаризмом багато дослідників простежують особливо в питаннях трактування прав особи та її відповідальності.

Економічну політику Р.Рейгана 40-го президента США (1981-1989) назвали "рейганомією". Вона ґрунтувалась на відкиданні засад кейнсіанізму та проведенні монетарної політики. Була спрямована на обмеження інфляції, податків, заохочення ощадності та збільшення інвестицій приватних підприємців в економіку. Підтримував ідеї децентралізації та обмеження ролі держави.

Патерналістський, або прагматичний консерватизм поступово став домінуючим у післявоєнний час. Термін "патерналізм" означає поведінку/дії подібні до батьківських, які спрямовані на роблення добра, або запобігання негативних наслідків. Засновником цього напрямку вважають Бенджаміна Дізраелі (1804 – 1881) - колишнього прем'єр-міністра Великої Британії. У цій країні напрям ще називають "торизм", від попередньої назви Консервативної партії. Він також представлений "голлізмом" у Франції та християнськими демократами.

Загальна характеристика охоплює визнання політичної демократії як оптимальної форми правління. Головні положення/цінності – традиція, порядок, влада та власність можуть бути адекватно реалізованими лише за умови здійснення політики відповідно до фактичних умов і практик. Представники цього напрямку не визнавали радикальних змін, хоча готові були підтримати зміни, спрямовані на збереження усталених форм суспільного життя. Ринок визнавали як засіб суспільного розвитку. Результат, який отриманий за допомогою ринкових відносин, можна використовувати для досягнення суспільних цілей. Вони виступали за державу, яка б мала визначити певний життєвий стандарт для всіх без винятку громадян. Завдання економічної сфери – економічне зростання, що призводить до ліквідації безробіття та забезпечення належних доходів середніх громадян. У суспільних питаннях вони виступали за досягнення національного консенсусу та приділяли важливе значення моральним цінностям, які були безпосередньо пов'язані з релігійними вченнями. В цьому напрямі ми можемо виділити в якості особливих/додаткових елементів: позицію сильного лідера, який користується масовою підтримкою та підкреслення особливої ролі релігії.

Генерал Шарль де Голль (1890-1970), – голова еміграційного уряду під час Другої світової війни, президент П'ятої Республіки (1959-1969) своєю діяльністю заклав засади "голлізму". Головні його положення: обґрунтування необхідності встановлення сильної, централізованої держави з домінуючою виконавчою владою, яка була б здатна бути противагою анархізму, який привносив у суспільне життя парламент. Потреба сильної держави детермінувалась попереднім історичним досвідом. По-друге, концепція влади передбачала визначальну роль у системі виконавчої влади – глави держави, який мав бути національним лідером, володіти суспільним авторитетом, високим рівнем компетенції та заслуг. Сильна держава повинна була брати активну участь у формуванні та регулюванні суспільних відносин та активно впливати на господарське життя. Держава мала також виконувати функцію регулятора у випадку суспільних конфліктів. Водночас, голлізм наголошував на визначальній ролі родини, християнства в суспільному житті, необхідності єднання народу.

Християнська демократія є своєрідним політичним рухом, який сформувався після Другої світової війни в Німеччині та Італії (ХДПІ проіснувала до середини 90-их років ХХ ст., у 1994 трансформувалася у Італійську народну партію, на початку ХХІ ст. більшість членів ХДПІ увійшли до складу партії "Вперед Італія") та Франції в період Четвертої Республіки. Партії цього напрямку поєднували традиційні засади поміркованого консерватизму та соціального лібералізму в питаннях економіки та соціальної політики. Вони підтримували вимоги запровадження змішаної форми власності, патерналізму, визначення певних стандартів життя, ліквідацію безробіття. Представники християнських демократів були прихильниками державного

інтервенціоналізму. Їм властивий був антикомунізм. В трактуванні демократії вони були противниками елітаризму і виступали за розширення можливостей впливання на владу широких верств населення. Християнська складова мала здебільшого історичний контекст, хоча вони традиційно приділяли значну увагу питанням моралі, родини. З цього погляду були активними апологетами заборони абортів.

Радикальний напрям консерватизму після Другої світової війни в значній мірі характеризувався антикомунізмом. На переконання прихильників цього напрямку в умовах “холодної війни” лібералізм не був у стані ефективно і дієво протистояти комунізму, внаслідок угодівського характеру. Головним ініціатором і символом антикомунізму у США був сенатор республіканець Джозеф Раймонд МакКарті (1908-1957), який заявив про наявність у нього списків державних чиновників прихильників комуністичної ідеології. Це спровокувало проведення перевірок на лояльність не лише працівників державних органів, а й журналістів, митців, науковців тощо. Конгрес США прийняв низку законів спрямованих проти лівих організацій, на регулювання імміграції. Особиста діяльність та дії його прихильників отримали в літературі назву “полювання на відьом.” Продовженням цього напрямку було об’єднання “Джона Берча” (створене у 1958 р. Робертом Уелчем (1899 – 1985)). Головне завдання організації – пробудити суспільство США через демонстрацію існуючих загроз для країни, зокрема внаслідок існування внутрішньої змови. Основною загрозою вважав СРСР та політиків і громадян, які були провідниками лівих ідей. До таких “агентів комуністичної змови” він зараховував Президента США Д.Ейзенгауера. Наголошував, що в країні має бути менше уряду і більше відповідальності. Організація стала символом крайнього антикомунізму.

За багатьма положеннями, зокрема – антикомунізмом, радикальний консерватизм близький до неоконсерватизму, або руху нових правих, який майже одночасно виник і розвинувся у США та країнах Західної Європи. До головних ідеологів неоконсерватизму в США належать соціолог Деніел Белл (1919 р.н.), Ірвінг Крістол, соціолог і культуролог Натан Глезер (1923 р.н.), філософ Лео Штраус (1899 - 1973). Формування руху нових правих відбулося у 60-их роках і пов’язують його появу з дією багатьох чинників: розвитком у Демократичній партії США лівого крила (В.Фулбрайт, Е.Кеннеді), яке почало активний наступ на “адептів холодної війни” і декларувало курс “Нової політики”, одним із ідеологів якого був Д.К.Гелбрейт; розвитком антивоєнних і контркультурних рухів, особливо в молодіжному середовищі, та прагненням підтримки американської зовнішньої політики в світлі загроз з боку СРСР. Цей напрям у США не мав організаційного оформлення, скоріше він представлений окремими дослідниками, проте вони були досить активними в пропагуванні власних поглядів і мали потужний вплив на громадську думку і фактично домінували у Республіканській партії. Для них властиві були положення: визнання демократичних прав та свобод громадян і необхідності їх захищати. Вони вважали, що захист прав людини не належить до внутрішньої компетенції країни, а був міжнародною проблемою і передбачав втручання міжнародного співтовариства. По-друге, вони вважали, що США є зразком демократії і треба використовувати власний потенціал для захисту і поширення демократії у цілому світі, поширення західних цінностей. Головну увагу варто приділяти країнам, де існували авторитарні режими. Антикомунізм був однією з головних ознак американських нових правих. Фактично кожне концептуальне положення було пов’язане з ідеєю захисту Америки від лівої загрози. Головними завданнями у внутрішньому житті США були визначені питання охорони життя, боротьба за заборону абортів, засудження гомосексуалізму, лесбійства, транссексуалізму, охорона традиційних сімейних цінностей тощо. В межах цього напрямку представники нових правих виступали за звільнення жінок від позасімейної діяльності і повернення їх до родини, дітей. У 80-х роках цей напрям, який складався з інтелектуалів та політиків, сприяв обранню на посаду президента США Р.Рейгана, відповідно отримав значний вплив на громадську думку під час його президентства, хоча вони не завжди погоджувалися з його лібертаріанським підходом до суспільних проблем. Протягом 70-80-х років концептуальні засади нових правих визначально впливали на політику Республіканської партії в США.

Ірвінга Крістола (1920 р.н.) вважають творцем поняття “неоконсерватизм”, фундатор журналу “Громадський/суспільний інтерес,” найбільше концептуальне навантаження має його праця “Неоконсерватизм: автобіографія ідей” (1999). Отже, неоконсерватизм виник як відповідь на розчарування в лібералізмі. В своїй праці він обґрунтовує значення капіталізму, приватної власності, родини, релігійних цінностей у житті людини. Релігія і родина мають непересічне значення для збереження та існування суспільства, тому вони повинні перебувати під захистом держави. І.Крістол вважав, що неоконсерватизм відрізняється від лібертаріанізму внаслідок відмінного ставлення до держави, оскільки неоконсервативна держава не лишає особу саму з собою і з її проблемами, хоча її допомога і має конкретні межі. Щодо міжнародних проблем він вважав, що США стали беззаперечним лідером цілого світу, тому вони повинні запроваджувати глобальну гегемонію щодо поширення моральних, культурних, соціальних та політичних цінностей, зокрема – демократії, ринкової економіки та поваги до свободи. Один із базових інструментів цієї місії – збройні сили, тому США повинні забезпечити постійне зростання видатків на армію, пропагувати патріотизм серед своїх громадян.

Рух нових правих у Європі почав формуватися подібно як і у США в 60-ті роки ХХ ст. Термін “нові” використовували для окреслення відмінності від спадкоємців А.Гітлера та Б.Муссоліні з одного боку, а з іншого – від традиційних правих. Найбільш розвинутим цей рух був у Франції. Ідеологом і лідером цього руху став Ален де Бенуа (1943 р.н.), – відомий під псевдо Фабріс Ларош. Він був одним із засновників та головним ідеологом створеної у січні 1969 р. Групи з вивчення європейської цивілізації, скорочена назва ГРЕСЕ (GRECE), яка стала центром руху, який пізніше назвали “новими правими” і наприкінці ХХ ст. охоплювала 500 членів. Протягом 70-90-х років група видавала журнали “Елеман”, “Фігаро-магазин”, навколо яких групувалися консервативні групи і об’єднання. Праця А.де Бенуа “Погляд з права. Критична антологія сучасних ідей” (1977) отримала Велику премію Французької Академії наук і стала своєрідним маніфестом цього руху, де декларувалось, що суспільна гомогенність є злом, внаслідок цього навіть християнська ідея рівності всіх перед Богом заперечувалась. Він обстоював положення про біологічну нерівність людей, рас і народів. Натомість він пропагував засади

¹ Джон Берч (John Birch) – агент армійської розвідки США, якого вбили у Китаї одразу після завершення Другої світової війни. Р.Уелчем вважав його першою жертвою Третьої світової війни, яка, на його думку, вже тоді тривала.

суспільної нерівності, різномірності, вважаючи їх базовими в організації та функціонуванні будь-якого суспільства, творчою основою суспільного розвитку і сутністю правих поглядів. Внаслідок цього він заперечував систему ліберальної демократії, замість якої треба було передати владу в суспільстві еліті, визнавав прийнятним встановлення диктатури. А. де Бенуа сформулював власну концепцію "Великої Європи," яка мала стати "третьою великою силою" поряд із США та СРСР, своєрідною альтернативою між лібералізмом і комунізмом. Передумовою реалізації цієї концепції мали б бути: розпуск у Європі військово-політичних блоків, об'єднання Німеччини та створення нового європейського порядку, заснованого на засадах домінації кращих, враховуючи біологічну та расову нерівність людей. Головний засіб досягнення цієї мети – культурна революція. Він вважав, що могутність є не лише політичним феноменом, вона також можлива у сфері культури і виявляється через культурну гегемонію. Суб'єктами, які покликані забезпечити цю гегемонію, повинні бути інтелектуали, які ведуть культурну війну проти американської масової культури, що придушувала культурну ідентичність особи та зводила культуру до певної сукупності символів. Відкидання американізації, збереження індивідуальних європейських культур мало сприяти збереженню індивідуальності та власної оригінальності.

Особливістю подальшої еволюції руху "нових правих" стало те, що він став своєрідним запереченням позицій і діяльності традиційних правих, зокрема у Франції голлістів, які перейшли на позиції лібералізму і були нездатними захистити європейську цивілізацію. Додаткову проблематику й аргументацію вони почали позичати від Ле Пена і його "Національного фронту". Головними завданнями для них стали: зміцнення національної держави, відновлення втраченої єдності нації, консолідація правлячого класу, забезпечення порядку силою держави. Вони пропонували модель "функціональної демократії," спрямовану на посилення держави, національної ідентичності, регулювання імміграції. Їм також були властиві засади елітаризму, але лише в контексті культури. Європейська культура, разом із суспільно-політичною системою, згідно з представниками цього напрямку, переживає глибоку кризу, причиною якої є не здатність традиційних правих сил запропонувати нові культурні цінності і об'єднати навколо них суспільство. Водночас вони виступають проти засад соціалізму, реалізованих у Франції попередніми політичними силами. Сьогодні у Франції цей напрям представляють "Союз за народний рух" та Президент Франції Н.Саркозі (1955 р.н.)

Отже, консерватизм протягом ХХ ст. пройшов значний еволюційний шлях. Як і в більшості політичних доктрин у консерватизмі співіснували відмінні концептуально напрями. Одночасно простежується певна логіка розвитку, яка полягає в переході від домінуючого авторитарного підходу на початку ХХ ст. до поступової абсорбції низки положень лібералізму у другій половині ХХ ст. В сучасному консерватизмі домінуючою ознакою є не концептуальна цілісність, а актуалізація сукупності окремих проблем навколо яких відбулося формування самостійних напрямів. В певній мірі причиною цього слід вважати потужні зміни в соціальній сфері, коли традиційна соціальна база консерватизму – пануючі верстви зазнали потужної трансформації як за рахунок активного проникнення представників інших суспільних груп, так і за рахунок зміни етнічної однорідності. Не зважаючи на це простежується постійне звернення різних напрямів консерватизму до базових положень: традиціоналізму; права та порядку; органіцизму; ієрархії, влади та власності. Відмінність концепцій сучасного консерватизму досить часто має також прив'язку до конкретних країн і політичних сил.

Питання для самоперевірки

1. Чим зумовлено існування авторитарного напрямку в консерватизмі першої половини ХХ ст.?
2. В чому полягала сутність «консервативної революції»?
3. Що спільного і в чому полягала відмінність між авторитарним консерватизмом першої половини ХХ ст. і націонал-соціалізмом в Німеччині?
4. Поясніть місце, роль та сутність традиціоналізму в консерватизмі?
5. Чим зумовлювався зв'язок між консерватизмом і релігією?
6. В чому сутність лібертаризму? Окресліть його позиціонування щодо неолібералізму та консерватизму.
7. Що спільного і в чому полягали відмінності між патерналістським консерватизмом і соціальним лібералізмом?
8. Чим був зумовлений антикомунізм консерватизму?
9. Що таке неоконсерватизм?
10. Чи ми можемо говорити про кризу консерватизму наприкінці ХХ ст.?